

תולדות השראת שכינה (יז) / איסור הבמות – תולדותיו ומשמעותו (חלק א)

יִשְׂרָאֵל. וַיִּשְׁלַח אֶת נְעָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ עֵלֶת
וַיִּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים לַה' פְּרִים (שמות כ"ד, ד-ה).

מעמד הר סיני לא שינה, אם כן, את האפשרות לבנות
מזבחות ולהקריב עליהם – שהרי המעשה הוא קודם בניין
המשכן, וכדברי המשנה. ההקרה היא על ידי נערי בני
ישראל, המתחנכים, ככל הנראה, לשרת בקודש; חז"ל ביארו
כי נערים אלו הם הבכורות (מכילתא דרשב"י שם; במדבר רבה ד ח; שם
יב ז), בהתאם לדברי המשנה בזבחים שם – "עד שלא הוקם
המשכן... עבודה בבכורות". ואפשר שבמזבח זה נתקיימו
דברי ה' למשה "תַעֲבֹדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה".

שני מזבחות אלו הם דוגמות למציאות בה הבמות מותרות
ועבודה בבכורות, ומהווים המשך לבניית מזבחות ולהקרבת
קרבנות על ידי אבות האומה, כמתואר בספר בראשית.

ב. משהוקם המשכן – המשכן במדבר

על אופייה של עבודת ה' בעת היות המשכן ומחנה ישראל
במדבר ניתן ללמוד רבות מפרשה אחת בפרק י"ז של ספר
ויקרא. הפרשה נחלקת לשני חלקים. חלקה השני, שלא
יידון כאן, עוסק בעיקר באיסור אכילת דם. החלק הראשון,
בו נעסוק עתה, נחלק בעצמו לשני חלקים:

(1) איש איש מבית ישראל אשר ישחט שור או כֶּשֶׂב
או עֵז בַּמִּחֲנֶה או אֲשֶׁר ישחט מחוץ למִחֲנֶה. וְאֵל
פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד לֹא הֵבִיאוּ לְהִקְרִיב קֶרֶבֶן לַה' לִפְנֵי
מִשְׁכַּן ה' דָּם יִחָשֵׁב לְאִישׁ הַהוּא דָּם שֶׁפָּדַ וְנִכְרַת
הָאִישׁ הַהוּא מִקֶּרֶב עַמּוֹ. לְמַעַן אֲשֶׁר יִבְיִאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל
אֶת זִבְחֵיהֶם אֲשֶׁר הֵם זֹבְחִים עַל פְּנֵי הַשְּׁדָה וְהֵבִיִּיִם
לַה' אֶל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד אֶל הַכֹּהֵן וְזָבְחוּ זִבְחֵי שְׁלָמִים
לַה' אוֹתָם. וְזָרַק הַכֹּהֵן אֶת הַדָּם עַל מִזְבֵּחַ ה' פֶּתַח
אֹהֶל מוֹעֵד וְהִקְטִיר הַחֹלֵב לְרִיחַ גִּיחַח לַה'. וְלֹא יִזְבְּחוּ
עוֹד אֶת זִבְחֵיהֶם לְשַׁעֲרֵם אֲשֶׁר הֵם זְנִיִּים אֲחֵרֵיהֶם
חֶקֶת עוֹלָם תִּהְיֶה זֹאת לָהֶם לְדוֹרָתָם.

(2) וְאֵלֵהֶם תֹּאמַר אִישׁ אִישׁ מִבֵּית יִשְׂרָאֵל וּמִן הַגֵּר
אֲשֶׁר יִגֹּר בְּתוֹכְכֶם אֲשֶׁר יַעֲלֶה עֲלֶה אוֹ זָבַח. וְאֵל פֶּתַח
אֹהֶל מוֹעֵד לֹא יִבְיָאֲנוּ לַעֲשׂוֹת אֹתוֹ לַה' וְנִכְרַת הָאִישׁ
הַהוּא מִעַמּוֹ (ויקרא י"ז, ג-ט).

על דרך הפשט נראה פירוש הרמב"ן, שמדובר בשני איסורים
שונים. האיסור הראשון (פס' ח-ט) הוא האיסור להקריב
מחוץ למשכן, המכונה בהלכה 'איסור שחוטי חוץ', והוא
בעצם המקור הראשון לאיסור במות. החלק הראשון של
הפרשה (פס' ג-ז) אוסר לשחוט בהמה לאכילה מחוץ
למשכן, ומתיר אכילת בשר באופן אחד בלבד: הבאתה
למשכן כקרבן שלמים. הנה חלק מדברי הרמב"ן (ויקרא י"ז, ב):

לאחר שביררנו את משמעות המילים "בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר
אֲזְכִיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלָיְךָ וּבְרַכְתִּיךָ" (שמות כ', כ), ברצוננו
לחזור לשיטת הרמב"ם – שהיא, לדעתנו, פשוטו של מקרא
– לפיה הציווי "מִזְבֵּחַ אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִּי" (שם) מכוון להיתר
במות, דהיינו: לפרקי הזמן בהם הותר קרבן כל איש בביתו.

למעשה, ההיתר להקריב שלא במשכן היה מוגבל לתקופות
מסוימות ביותר, כמפורט במשנה:

עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות...

משהוקם המשכן נאסרו הבמות...

באו לגלגל והותרו הבמות...

באו לשילה נאסרו הבמות. לא היה שם תקרה אלא
בית של אבנים מלמטן ויריעות מלמעלן והיא היתה
'מנוחה' (דברים י"ב, ט)...

באו לנוב ולגבעון הותרו הבמות...

באו לירושלים נאסרו הבמות, ולא היה להם עוד
היתר, והיא היתה 'נחלה' (שם) (זבחים פ"ד משניות ד-ח).

המשנה מבחינה בין מספר תקופות: קודם הקמת המשכן;
הקמת המשכן ונדודיו במדבר; המשכן בגלגל עם הכניסה
לארץ; משכן שילה; ימי המשכן בנוב ובגבעון; והמקדש
בירושלים. מבין התקופות הללו, הותרה הקרבה שלא
במשכן או במקדש רק קודם שהוקם המשכן ובהיותו בגלגל,
בנוב ובגבעון; ביתר הזמן היו הבמות אסורות.

בשיעור זה ננסה להציג את התקופות השונות בתולדות
האיסור. כפי שנראה, החלוקה הבאה במשנה מוכחת מן
המקראות, ומשקפת נאמנה את המתואר בתורה ובנביאים.

א. עד שלא הוקם המשכן

לפי המשנה, "עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות".
ואכן, לאחר התגלות ה' למשה בסנה והבשורה "בְּהוֹצִיאֲךָ
אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַעֲבֹדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה" (שמות
ג', יב), מבקש משה מפרעה שוב ושוב לזבוח לה' (שם, יח),
לעבדו ולחוג לו (שם ד', כג; ה', א; ז', טז; כו', ח; ה', טז; כא-כה; ט', א; יג; י',
ג, ח-ט, כד-כו). לאחר יציאת מצרים אנו מוצאים שתי דוגמות
לבניית מזבחות. הראשונה – לאחר מלחמת עמלק:

וַיִּבֶן מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ ה' נָסִי (שמות י"ז, טו).

ודוק: התורה אינה מציינת הקרבת קרבנות; המזבח נבנה
כביטוי של הכרת הטוב וזכר לדורות, ובכך דומה הוא לרוב
המזבחות שבנו האבות (ראה שיעור 14 לשנת ה'תשס"ז).

מזבח שני בונה משה למרגלות הר סיני:

וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת כָּל דְּבָרֵי ה' וַיִּשְׁכֵּם בְּבֹקֶר וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ
תַּחַת הָהָר וַשְׁתִּימִם עֲשָׂרָה מִצֵּבָה לְשָׁנִים עֶשֶׂר שְׁבֻטֵי

לדעת רבי עקיבא עוסק, אם כן, הקטע כולו בקודשים, דהיינו: באיסור שחטי חוץ (במות). הבנה זו של הפרשה, שהמייצג שלה בין פרשני התורה הוא רש"י, מובאת במסכת זבחים (קו ע"ב - קז ע"א), ולפיה החלק הראשון (פס' ג-ז) דן בשחטת קודשים בחוץ, והחלק השני – בהעלאתם בחוץ.

בין אם נאמר כדעת רבי ישמעאל ובין אם נאחז בשיטת רבי עקיבא, לפרשה מגמה ברורה: לרכז את בני ישראל ואת עבודתם סביב המשכן, כדי למנוע מהם לזבוח על פני השדה לשעירים. וכך אומר המדרש:

רבי פנחס בשם רבי לוי אמר: משל לבן מלך שגס לבו עליו, והיה למד לאכול בשר נבילות וטריפות. אמר המלך: זה יהיה תדיר על שולחני, ומעצמו הוא גדור. כך לפי שהיו ישראל להוטים אחר עבודת כוכבים במצרים והיו מביאים קרבניהם לשעירים, דכתיב 'ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירים' (ויקרא י"ז, ז), ואין שעירים אלו אלא שדים שנאמר 'ויזבחו לשדים' (דברים ל"ב, ז), ואין שדים אלו אלא שעירים שנאמר 'ושעירים ירקדו שם' (ישעיהו י"ג, כא), והיו מקריבין קרבניהם באיסור במה ופורעניות באות עליהם, אמר הקב"ה: יהיו מקריבין לפני בכל עת קרבנותיהן באהל מועד והן נפרשים מעבודת כוכבים והם ניצולים, הדא הוא דכתיב 'איש איש מבית ישראל' וגו' (ויקרא רבה כב ח).

בני ישראל יצאו ממצרים שטופים במנהגי עבודה זרה, ובייחוד בעבודת השדים-השעירים.² איסור שחטי חוץ, כמו גם איסור בשר תאוה לדעת רבי ישמעאל, נועדו להרחיקם ממנהגים אלו, ולגבש את העם כולו לשבטיו סביב המשכן האחד, בו שוכן בקרבם ה' אחד. לענייננו, חשוב לשים לב כי ההרחקה מעבודת השעירים מהווה טעם ייחודי לאיסור שחטי חוץ בתקופת השהות במדבר, וכפי שביאר הרמב"ם בפירושו המשניות (זבחים פ"ד מ"ה, בתרגומו של הרב קאפח):

כיון שהלשון באסור הבמות נאמר תלוי במחנה והוא אמרו 'אשר ישחט שור או כשב או עז במחנה', ועשה טעם הדבר 'למען אשר יביאו בני ישראל את זבחייהם אשר הם זבחים על פני השדה' וזה הוא אסור הבמות, הרי עם חסול המחנות וכניסתם לארץ כלומר ארץ כנען והוא בזמן היותם בגלגל נסתלק הלאו הזה ונשאר ההתר שאם רוצה להקריב בבמה מקריב כמו שהיה לפני המשכן, כיון שלא נאסר הדבר אלא במדבר במקום שהיו המחנות.

נוטים ברובם לדעת ר' ישמעאל; וגם פשוטם של המקראות כאן מתאים יותר לדעה זו. אם נשווה את לשון הפסוקים ג-ד עם הפסוקים ח-ט, הרי נראים הדברים, שהראשונים דנים בחולין, והאחרונים בקדשים. בפסוק ג המושאים הם שור, כשב ועז; ואילו בפסוק ח המושאים הם עולה או זבח. נמצא, שנאסר כאן לשחוט שור, כשב ועז מחוץ לחצר המשכן לשם אכילת חולין; שכן בהמות אלה ראויות לקרבן; ויש לשחוט ולהקריב אותן בחצר אוהל מועד בתורת שלמים. על כך הוסיף בדברים יב, כ: 'כי ירחיב וגו' בכל אות נפשך תאכל בשר'; במלים אלה הוגבל איסור בשר תאוה לימי שהותם במדבר – ונתבטל עם כניסתם לארץ.

2 לא נרחיב כאן על טיבה של עבודה זרה זו. עיין ראב"ע ורמב"ן על ויקרא י"ז, ז (וכן על ויקרא ט"ז, ח), ובמורה הנבוכים חלק ג פרק מו.

והקרוב בלשון הכתוב, כי מתחילה חייב כרת בכל שוחט בחוץ אפילו החולין והוא האיסור בבשר התאוה, ונתן הטעם בעבור שיקדישום לה' ויזרוק הכהן הדם על מזבח ה' ויקטיר עליו החלב. ואחרי כן הזהיר שלא יעשה מזבח לה' בחוץ ויקריב עליו השלמים הנזכרים או עולה, כענין הנעשה במקדשין בשעת היתר הבמות, רק בפתח אהל מועד יעלה אותם לשם.

בכך אסר הכתוב כל שחיטה שהיא מחוץ למשכן. אלא שעם הכניסה לארץ וההתיישבות בה התרחקו בני ישראל מן המשכן, ואכילת 'בשר תאוה' – בשר שנשחט לצורך אכילה בלבד, ולא כקרבן – חזרה והותרה:

זהו שאמר רק בְּכָל אֹתָהּ נִפְשֶׁךָ תִּזְבַּח וְאֶכְלֶתָ בְּשָׂרָהּ וְגו' (דברים י"ב, טו), לומר שלא תתנהג בארץ המניעה הנאמרת כאן שלא ישחוט חולין כלל ושיעשה הכל זבחי שלמים על מזבח ה'. ופירש שם (פס' כ) הטעם: כִּי יִרְחִיב ה' אֶת-לְהִיךָ אֶת גְּבוּלְךָ וְגו', לומר כי היה האיסור מתחילה בהיותם במדבר שיקל עליהם להביא כל זבחייהם אל פתח אהל מועד, אבל אחרי שירחיב גבולם יאכלו בשר תאוה וישחטו בשעריהם אך לא המוקדשין... וזהו דעתו של רבי ישמעאל בפרשיות הללו, ומכאן אמר דמעיקרא איתסר להו בשר תאוה, והוא הנאות בכתוב על דרך הפשט.

כפי שרומז הרמב"ן, עצם קיומו של איסור בשר תאוה, וממילא גם הבנת הפרשה כולה, נתונים במחלוקת בין רבי ישמעאל, שאת פירושו – שהרמב"ן (ואנו בעקבותיו) רואה בו את דרך הפשט – ראינו עד כה, ובין רבי עקיבא. המחלוקת הובאה במסכת חולין (טז ע"ב - יז ע"א), וסיכם אותה רש"י הירש בפירושו לויקרא י"ז, ג:

בחולין (טז ע"ב ויז ע"א) נחלקו ר' ישמעאל ור' עקיבא. לדעת ר' ישמעאל, היו אסורים בבשר תאוה כל ימי שהותם במדבר; הווה אומר: היה אסור לשחוט שור, כבש ועז לשם אכילת בשר גרידא; אלא היה צורך להקדיש אותם לשם שלמים, להקריב אותם במשכן – ובשרם נאכל אחר כך לבעלים. רק בכניסתם לארץ הותר להם בשר תאוה; היתר זה נתבאר בדברים יב, כ-כא; ולדעת רש"י בחולין שם, הרי איסור בשר תאוה במדבר מבואר כאן בפסוקים ג-ז. כנגד זה לדעת ר' עקיבא, 'בשר תאוה לא איתסר כלל': גם במדבר היה מותר לשחוט ולאכול בהמת חולין; ולא בא הכתוב בדברים (שם) אלא לצוות על השחיטה; שכן בטרם נכנסו לארץ, היתה שחיטה נוגהת רק בקדשים בלבד; ואילו חולין יצאו מידי נבילה על-ידי נחירה גרידא (ראה פי' דברים שם). לשיטה זו, הרי הפסוקים שלנו דנים רק בקדשים בחוץ – כפסוקים ח-ט לקמן.¹

1 בהמשך קובע הרב הירש כי פשטי המקראות נוטים, כדברי הרמב"ן, לפירושו של רבי ישמעאל, ומביא לכך ראיות: "הרמב"ם, הל' שחיטה פ"ד ה"ז, מקבל את דעת ר' עקיבא. אך הרמב"ן מעיר כאן, שמאמרי חז"ל

בתיאור איסור הבמות לדורות, עולה אולי אפשרות אחרת. כך נאמר שם:

לֹא תַעֲשׂוּן כְּכֹל אֲשֶׁר אָנְחָנוּ עֲשִׂים פֶּה הַיּוֹם אִישׁ כָּל הַיִּשָּׂר בְּעֵינָיו. כִּי לֹא בָאתֶם עַד עֵתָה אֶל הַמְּנוּחָה וְאֶל הַנְּחִלָּה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ. וְעַבְרַתֶּם אֶת הַיִּרְדֵּן וַיִּשְׁבְּתֶם בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִנְחִיל אֶתְכֶם וְהִנִּיחַ לְכֶם מִכָּל אֲיִבֵיכֶם מִסָּבִיב וַיִּשְׁבְּתֶם בְּטַח. וְהָיָה הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם בּוֹ לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שֵׁם שָׁמָּה תִבְיָאוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר אָנְכִי מְצוּה אֶתְכֶם עוֹלְתֵיכֶם וְזֹבְחֵיכֶם...

המפרשים נחלקו בתיאור המילים "כָּל אֲשֶׁר אָנְחָנוּ עֲשִׂים פֶּה הַיּוֹם אִישׁ כָּל הַיִּשָּׂר בְּעֵינָיו", והציעו פירושים מפירושים שונים.⁵ ברם, על דרך הפשט נראה כי הכתוב מתייחס לאיסור ההקרבה "בכל מקום אשר תראה" האמור בהמשך הפרשה: "הַשֹּׁמֵר לְךָ פֶּן תַּעֲלֶה עֲלֵיךָ בְּכָל מָקוֹם אֲשֶׁר תִּרְאֶה. כִּי אִם בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' בְּאֶחָד שְׁבָטֶיךָ שֵׁם תַּעֲלֶה עֲלֵיךָ..." (שם, יג-טז). כלומר: לאחר כניסתכם לארץ, כשתבוא העת לבנות את בית הבחירה (וראה רש"י שם, יא), לא תוכלו עוד להקריב "איש כל הישר בעיניו", בכל מקום שתרכו – דהיינו: בבמות – אלא רק במקדש.

מהו, אם כן, "פֶּה הַיּוֹם"? והלוא לכאורה הותרו הבמות רק לאחר הכניסה לארץ, כדברי המשנה! בפירושו לדברים י"ב (עמ' קסה-קסז) מציע רד"צ הופמן כי בני ישראל חדלו להיזהר באיסור במות כבר עם כיבוש עבר הירדן המזרחי, עוד קודם הכניסה לארץ, כיוון שטעמו – הרחקה מהקרבה לשעירים – בטל בעצם הביאה אל ארץ נושבת ועזיבת המדבר, וכדברי הרמב"ם בפירושו המשניות.⁶ הצעה שנייה של הרב הופמן היא ש"פה היום" לאו היינו כעת ממש, אלא 'בעתיד הקרוב': משיבואו לגלגל ועד סיום כיבוש הארץ וחלוקתה.⁷

ד. מן הכניסה לארץ ועד בניין המקדש

מדובר בפרק זמן בן 440 שנה (על פי מ"א ו', א), הנחלקות, על פי חז"ל (זבחים ק"ח ע"ב), לארבע תקופות: 14 שנות היות המשכן בגלגל; 369 שנה בשילה; ו-57 שנים בנוב ובגבעון (13 בנוב ו-44 בגבעון). היסוד לחלוקה זו הנו בפרק י"ב של ספר דברים, בפרשה הקובעת את איסור הבמות לדורות, שבפסוק אחד ממנה כבר עסקנו זה עתה:

5 רש"י מפרש (על פי ספרי דברים פיסקא סה) כי הכתוב מוסב על היתר הבמות לאחר מעבר הירדן, "לֹא תַעֲשׂוּן... איש כל הישר בעיניו" פירושו שאי אפשר להקריב בבמה את כל הקרבנות, כמו במשכן, אלא רק נדרים ונדבות. לדעת רשב"ם, הכוונה להקרבה במשכן, המיטלטל ממקום למקום. ראב"ע ורמב"ן פירשו כי במדבר לא הקפידו בני ישראל להביא באופן סדיר את חובות היחיד, כמו בכורות ומעשרות; אלא שלדעת ראב"ע יש בכתוב משום תוכחה על כך, "שלא היו כולם יראי ה'", בעוד שלדעת רמב"ן חובות אלו לא חלו במדבר.

6 והוא מוסיף כי אף אם מבחינה פורמלית טרם בטל האיסור, אין הנוזפה המשתמעת מן הביטוי 'איש הישר בעיניו' חמורה, שהרי הטעם כבר בטל.

7 כראה לכך ש"היום" איננו דווקא עתה ממש, הוא מביא שני פסוקים אחרים בספר דברים: "שִׁמְעוּ יִשְׂרָאֵל אֲתָה עֹבֵר הַיּוֹם אֶת הַיִּרְדֵּן" (ט', א); "לְמַעַן הַקִּים אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם בְּיוֹם הַהֵ" (ח', יח).

הוה אומר: ייתכן שלאיסור הבמות במדבר טעם שונה מזה שיש לאיסור הבמות בארץ ישראל.³

לסיום חלק זה ברצוננו לעמוד על המשמעות של היתר בשר תאוה עם הכניסה לארץ לשיטת רבי ישמעאל.⁴ כאמור, במדבר היה המשכן לב המחנה, וסביבו התארגן העם לדגליו. הקרבה הפיזית למשכן הנה חלק מן האופי הכללי של הנהגת המדבר, שהייתה הנהגה נסית מובהקת. כשם שזיקתו של הקב"ה לעם ישראל ודאגתו להם התבטאו במדבר בצרכים הבסיסיים ביותר – בדמות עמוד הענן, עמוד האש, המן, השליו והבאר – כך צריכים היו בני ישראל לכוון את כל הווייתם, ובכלל זה חיי החולין שלהם, לקב"ה. במציאות זו אין מקום לבשר תאוה; אפילו אכילת בשר יכולה להיעשות רק מתוך זיקה למשכן, כבשר שלמים. ואין צריך לומר שלא ניתן להקריב קרבנות אלא במקום השראת שכינה, דהיינו: במשכן.

בארץ ישראל השתנתה המציאות בתכלית. בראש ובראשונה השתנתה המציאות מבחינה גאוגרפית. השבטים התיישבו בנחלותיהם השונות, שחלקן מרוחק ביותר מן המשכן (ובהמשך: מן המקדש); בתנאים אלו שוב לא ניתן לחייב את הכול להגיע למשכן ממרחקים כדי לאכול בשר, ובשר תאוה הותר. השינוי השני הוא בגיבוש הרוחני סביב המשכן: מחנה ישראל השוכן לשבטיו בטל, וכל שבט עסוק בהתיישבות בנחלתו ובענייניו הפרטיים. ההתיישבות בארץ וביסוס האחיזה והשלטון בה הגיעו לשיאם בקביעות השראת שכינה – תחילה במשכן שילה, ובהמשך במקדש שבהר המוריה. אך במקביל, שוב אין מתאפשרת אותה קרבה מתמדת בין העם השוכן לשבטיו ובין המשכן שבלב המחנה; הווייה זו תאמה את הנהגה הנסית של ימי המדבר, אך לא את המציאות הטבעית של הישיבה בארץ. אופייה של העבודה במשכן קשור אפוא למציאות הרוחנית הכללית של חיי עם ישראל. ואף שכמובן לא לכך הכוונה, התבטא לעתים הריחוק הפיזי הזה גם בריחוק רוחני, שהביא לעבודה זרה, או להבדיל – למציאות של במות גם בשעה שהדבר אסור, וכפי שנראה להלן.

ג. ערבות מואב – שנת מ' ליציאת מצרים

עד מתי בדיוק נמשך איסור הבמות של תקופת המדבר? לכאורה התשובה פשוטה: מהמשנה משמע שהבמות הותרו רק כשבאו לגלגל. ואולם, מדברי התורה בפרשת ראה,

3 על עניינה של עבודת השעירים במדבר דווקא ראה במקורות המצוינים בהערה הקודמת, למשל במורה הנבוכים שם: "כי מאותן ההשקפות המפורסמות, שהשדים שוכנים במדברות ושם מדברים ומתגלים, אבל בערים ובישוב אינם נראים, עד שמי שרצה מאנשי העיר לעשות דבר מאותן ההזיות צריך לצאת מן העיר לשימון ולמקומות השוממין".

יש לציין כי פרשנותו של הרמב"ם לפרשה אינה עקיבה. בהלכות שחיטה (פ"ד הלכות יז-יח, וראה דברי רש"י הירש המובאים בהערה 1) פסק הרמב"ם כרבי עקיבא, ובהתאם לכך הוא כותב בפירושו המשניות כי הטעם של זביחה לשעירים נוגע לאיסור במות. לעומת זאת, במורה הנבוכים נוקט הרמב"ם בדעת רבי ישמעאל, שבשר תאוה נאסר במדבר, ומייחס את הטעם ה"ל לאיסור זה.

4 זהו בוודאי שינוי הלכתי משמעותי, וחז"ל רואים בו דוגמה לכך ש"הרבה דברים אסרו אותן הקב"ה וחרו והתירן במקום אחר" (דברים רבה ד 1).

וכבר עמדנו בעבר¹¹ בהרחבה על הסברו של בעל משך חכמה, כי הבמות מותרות רק כשהארון מנותק מן המשכן או מהבמה הגדולה (כמו בעתות היציאה למלחמה בתקופת הגלגל וכמו בימי נוב וגבעון). במצב זה חסר המשכן את הכלי העיקרי להשראת שכינה – את הארון – ולכן גילוי השכינה בו איננו שלם, וכל אחד יכול להקריב ליד פתח ביתו. המציאות של היתר במות המוצגת בפרשת יתרו היא, אם כן, מציאות אפשרית, אך לא אידאלית, והיא פחות שלמה ממצאות של עבודה במשכן בלבד. מכל מקום, עדיין יש להבחין בין הבמה הגדולה לבין במת היחיד שבונה כל אחד על פתח ביתו: על הבמה הגדולה קרבים כל הקרבנות – ציבור כיחיד, חובה כנדבה – וכן יש לידה היכל, ובו נעשות עבודות הקטורת, המנורה ולחם הפנים; בעוד שהבמה הקטנה נועדה לנדרי היחיד ולנדבותיו בלבד (ראה דברי רש"י על פי הספרי המובאים בהערה 5).

ה. באו לירושלים נאסרו הבמות, ולא היה להם עוד היתר

מבניין המקדש ואילך נאסרו הבמות לעולם: "באו לירושלים נאסרו הבמות, ולא היה להם עוד היתר, והיא היתה 'נחלה'". בחירת ירושלים מונעת כל אפשרות להקריב מחוץ למקדש מכאן ולהבא.

דא עקא, שההקרה בבמות הנה אחד החטאים המרכזיים המוזכרים באופן עקיב כמעט לכל אורך ימי הבית הראשון.

בהקשר זה חשוב להבחין בין העבודה בבמות, אשר נבנו לשם ה', והאיסור היה בעצם בנייתן ובעבודה בהן מחוץ למקדש, לבין עבודה זרה, דהיינו: עבודה לאל אחר. למרות הדמיון החיצוני (מזבח ומצבה וריבוי מקומות פולחן), הפנייה בבמה היא לה' בלבד. אף שבממלכת ישראל התקיימה עבודה זרה באופן סדיר מימי אחאב ואילך,¹² בממלכת יהודה התקיימה עבודה זרה רק בפרקי זמן מסוימים – בימי רחבעם, יהורם בן יהושפט, אחזיהו בן יהורם, עתליה, אחז, מנשה, אמון, יהויקים וצדקיהו (ראה מל"א י"ד, כב-כד; ט"ו, יב-יג; כ"ב, מז; מל"ב ח', יח, כז; מ"א, יח; ט"ז, יטו; כ"א, ג, ז, כא-כב; ירמיהו כ"ה, ו-ז; ל"ב, כט-לה).¹³ לעומת זאת, בעניין הבמות חוזר המקרא כמעט ביחס לכל מלכי יהודה על נוסח שיפוטי קבוע פחות או יותר – "רק הבמות לא סרו עוד העם מזבחים ומקטרים בבמות" (כך או בשינויים קלים במל"א ט"ו, יד; כ"ב, מד; מל"ב י"ב, ד; י"ד, ד; ט"ו, ד, לה) – למעט ימי חזקיהו ואשיהו, בהם נעשה מאמץ גדול לבער את עבודת הבמות (ראה מל"ב י"ח, ד, כב; ושם כ"א).¹⁴

11 בהיתר הבמות כביטוי למעמדו העצמאי של המזבח עסקנו בשיעור 5 דאשתקד. ביאורו של המשך חכמה נידון בהרחבה בשיעור 6 לאותה שנה.

12 אין כאן המקום להאריך על אודות היחס בין עגלי הזהב בן ובבית אל, העבודה בבמות והעבודה הזרה בממלכת ישראל.

13 הבאנו כאן מראי מקומות רק מספרי מלכים וירמיהו. ספר דברי הימים מרחיב יותר בעניין זה לגבי חלק מן המלכים.

14 הדבר אינו אמור בפירוש אצל יאשיהו, אך לאור העדר הנוסח הנ"ל, יחד עם התיאור הנרחב של פועלו והקביעה "וְכַמְהוּ לֹא הָיָה לְפָנָיו מִלֶּךְ אֲשֶׁר שָׁב אֶל ה' בְּכָל לְבָבוֹ וּבְכָל נַפְשׁוֹ וּבְכָל מְאֹדוֹ כְּכָל תּוֹרַת מֹשֶׁה וְאַחֲרָיו לֹא

לא תעשון ככל אשר אנחנו עשים פה היום איש כל הישר בעיניו. כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה אשר ה' אלהיך נתן לך. ועברתם את הירדן וישבתם בארץ אשר ה' אלהיכם מנחיל אתכם והינח לכם מקל איביכם מסביב וישבתם בטח. והיה המקום אשר יבחר ה' אלהיכם בו לשכון שמו שם שמה תביאו את כל אשר אנכי מצוה אתכם עולתיכם וזבחיכם...

השמר לך פן תעלה עלתיך בכל מקום אשר תראה. כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך שם תעלה עלתיך ושם תעשה כל אשר אנכי מצוה...

לא תוכל לאכל בשעריך מעשר דגנך ותירשך ויצהרך ובכרת בקרך וצאנך וכל נדריך אשר תדר ונדבתיך ותרומת ידך. כי אם לפני ה' אלהיך תאכלנו במקום אשר יבחר ה' אלהיך בו... (דברים י"ב, ח-יא, יג-יד, יז-יח).

הכתוב תולה את איסור הבמות בביאה "אל המנוחה ואל הנחלה", והמשנה בזבחים מפרשת כי "המנוחה" היא שילה, ו"הנחלה" – ירושלים.⁸ ומוסיפה הברייתא:

'כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה': אל המנוחה – זו שילה, נחלה – זו ירושלים. למה חלקן? כדי ליתן היתר בין זה לזה (זבחים קיט ע"א).

כלומר: חז"ל ראו בכתוב זה מקור הן לאיסור במות בימי שילה ומן הביאה לירושלים ואילך, הן להיתרן בין שילה לירושלים. וכפי שראינו לעיל, הבמות הותרו גם בעת היות המשכן בגלגל. ואכן, בכל התקופות הללו מתאר המקרא הקרבה שלא במשכן או בבמה הגדולה.⁹ למעשה, בסופה של תקופה זו אנו מוצאים לראשונה את המונח 'זביחה בבמות' במשמע של זביחה שלא במקום העבודה המרכזי:¹⁰

רק העם מזבחים בבמות כי לא נבנה בית לשם ה' עד הימים ההם. ויאָהֵב שְׁלֹמֹה אֶת ה' לְלֶכֶת בְּחֻקֹת יְדוּד אָבִיו רַק בְּבָמוֹת הוּא מְזַבֵּחַ וּמְקַטֵּיר. וַיִּלֶךְ הַמֶּלֶךְ גְּבֻעָה לְזַבֵּחַ שָׁם כִּי הָיָה הַבָּמָה הַגְּדוֹלָה... (מל"א ג', ב-ד).

ההסבר להיתר הבמות בתקופות אלו מופיע בירושלמי:

ר' יסא בשם ר' יוחנן, זה סימן: כל זמן שהארון מבפנים – הבמות אסורות; יצא – הבמות מותרות. (ירושלמי מגילה פ"א ה"ב).

8 אמנם בגמרא שם (ק"ט ע"א) מובאת מחלוקת תנאים בדבר: "תנו רבנן: ...'מנוחה' – זו שילה, 'נחלה' – זו ירושלים... דברי רבי יהודה; רבי שמעון אומר: 'מנוחה' – זו ירושלים, 'נחלה' – זו שילה... תנא דבי רבי ישמעאל: זו וזו שילה, רבי שמעון בן יוחי אומר: זו וזו ירושלים". ואכמ"ל.

9 בימי הגלגל בנו מזבח בהר עיבל (יהושע ח', ל). בימי נוב מצינו מקרים רבים של הקרבה שלא במשכן, ראה שמ"א ו', טו; ז', ט-ז; ט"ו, יב-יג; י"ג, ט"ב; י"ד, לה; ט"ו, כא; ט"ז, ב-ה; כ', ו, כט. הקרבה שלא בגבעון מצינו בשמ"ב ו', יג, יז-יח; ט"ו, ז"ב; כ"ד, כה; מל"א ג', ב-ג.

10 ומכאן המונח 'איסור במות' – מונח שאינו קיים, כפי שראינו, בשני המקומות בתורה העוסקים באיסור זה. יש לציין כי המילה "במות" מופיעה במשמעות של מזבחות לעבודה זרה כבר במדבר כ"ב, מא, בצירוף "במות בעל"; ובהקשר של עבודת ה' אנו מוצאים לראשונה "במה" בשמ"א ט', יב.

למרות ההבחנה החדה בין עבודת ה' בבמות לבין עבודה זרה, נראה שיש לשתי התופעות שורש אחד משותף. ואכן, בניגוד למקום החשוב שתפסו בימי הבית הראשון, משיבת ציון ואילך שוב אין אנו מוצאים אף לא אחת מהן, ואין להן עדויות היסטוריות בימי הבית השני.¹⁵ בכל אלו נדון בע"ה בשיעור הבא, אשר יעסוק במהותו ובמשמעותו של איסור במות.

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ח *
* עורך: בעז קלוש *

* בית המדרש הווירטואלי שלידי ישיבת הר עציון *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דואל: office@etzion.org.il *

קם כָּמָהוּ" (מל"ב כ"ג, כה), מסתבר מאוד כי אכן כך היה; וראה גם פירושו של יהודה קיל בפירוש דעת מקרא למל"ב כ"ג, ה. בחפירות בתל ערד נמצא מבנה מסוף ימי הבית הראשון, אשר נראה ששימש כמעין מקדש, ונהרס כנראה בכוונה תחילה בתקופת יאשיהו, ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכאולוגיות בארץ ישראל, עורך: א' שטרן, ירושלים 1992, כרך ד, ערך ערד, עמ' 1268-1269.

15 לא נדון במסגרת זו במקדש חוניי, שנבנה ופעל במצרים במרוצת ימי הבית השני. ראה מגילה י ע"א ומנחות קט ע"ב.